

Kroniek van het straf(proces)recht

Joost Nan, datum 12-10-2018

Datum

12-10-2018

Auteur

Joost Nan^[1]

Folio weergave

[Download gedrukte versie \(PDF\)](#)

Vakgebied(en)

Strafrecht algemeen (V)

Strafprocesrecht / Algemeen

In deze kroniekperiode gaat het behoorlijk vaak om geld. Geld voor rechtspraak, het afnemen van criminele opbrengsten en vergoeding van schade en kosten na een goede afloop van de strafzaak en proceseconomische afwegingen. Veel te doen was er om de schikking die het Openbaar Ministerie trof met ING Bank N.V. De bank betaalt een recordboete van € 675 miljoen en een bedrag van € 100 miljoen aan te ontnemen wederrechtelijk verkregen voordeel. Op het gebied van wetgeving is ter consultatie aangeboden o.a. de Wet herwaardering strafbaarstelling actuele delictsvormen en traden de Implementatiewet vierde anti-witwasrichtlijn en het Zestiende Protocol bij het EVRM in werking. Niet alleen ten aanzien van de gefinancierde rechtsbijstand voor de sociale advocatuur is het allang geen vetpot meer. Ook de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak (NVVR) luidt de noodklok. De Hoge Raad wees een zeer belangrijk arrest over de inhoud van voorwaardelijke opzet. Het regende bovendien overzichtsarresten en cassaties in belang der wet in de kroniekperiode.

1. Inleiding

Zo vlak na Prinsjesdag en al het gepraat over geld, dividendbelasting, pensioenen en werkdruk, is het niet gek dat het in deze Kroniekperiode daarover ook behoorlijk vaak gaat. Geld voor rechtspraak, het afnemen van criminele opbrengsten en vergoeding van schade en kosten na een goede afloop van de strafzaak en proceseconomische afwegingen. Het ontnemen van winsten en het innen van belastingschulden van leden van outlaw motorcycle gangs wil nog niet zo vlotten, maar bij ING Bank N.V. trok men vrijwillig de portemonnee voor een recordafkoopsom waarover nog wel even zal worden nagepraat. Bij outlaw motorcycle gangs zijn ze overigens minder vergevingsgezind over (interne) fouten en uit de school klappen dan bij de bank. Bij deze financiële instelling rolden verdacht weinig koppen.

2. Beleid, rechtspraak, Openbaar Ministerie en advocatuur

Megaschikking ING Bank N.V.

Veel te doen was er om de schikking die het Openbaar Ministerie op 3 september 2018 trof met ING Bank N.V. De bank betaalt een recordboete van € 675 miljoen en een bedrag van € 100 miljoen aan te ontnemen wederrechtelijk verkregen voordeel. Een omvangrijk onderzoek onder de codenaam 'Houston' leverde over de onderzochte periode 2010-2016 de volgende tekortkomingen op: het ontbreken of onvolledig zijn van CDD-dossiers (Customer Due Diligence-onderzoek), het toekennen van onjuiste risicoclassificaties, het niet op orde hebben van het (periodieke) CDD-review proces, het niet tijdig beëindigen van zakelijke relaties, het onvoldoende functioneren van het post transactiemonitoringsysteem, het in verkeerde segmenten indelen van cliënten en het onvoldoende beschikken over kwalitatieve en kwantitatieve personele capaciteit. Strafrechtelijk komt dat volgens het Openbaar Ministerie neer op de volgende misdrijven, gepleegd door de bank: een gewoonte maken van het niet-verrichten van cliëntenonderzoek, het toch aangaan van een zakelijke relatie of het niet beëindigen daarvan, het niet-verrichten van verscherpt cliëntenonderzoek en het niet onverwijld melden van ongebruikelijke transacties (opzettelijke overtreding van artikel 3, 5, 8 en 16 Wet ter voorkoming van witwassen en financiering van terrorisme (Wwft)) en schuldwitwassen (artikel 420quater Sr).

Het Openbaar Ministerie heeft door middel van een mediacampagne, een overzichtelijk en goed leesbaar feitenrelaas en integrale publicatie van de transactieovereenkomst geprobeerd uit te leggen waarom afgezien is van een gang naar de strafrechter.^[2] De Aanwijzing hoge transacties en bijzondere transacties schrijft dat namelijk in beginsel voor. De redenen voor deze onderhandse afdoening zijn dat de bank de gemaakte fouten publiekelijk erkent en betreurt, de bank heeft

meegewerkt aan het strafrechtelijk onderzoek en de kwestie daartoe zelf intern heeft onderzocht en de uitkomsten daarvan bij het Openbaar Ministerie bekend zijn, de bank het Openbaar Ministerie actief in de gelegenheid zal blijven stellen om onderzoek te doen naar mogelijke strafbare feiten voortkomend uit tekortkomingen van het FEC CDD-beleid waarop de transactie betrekking heeft, de bank onder toezicht van DNB een nieuw herstelplan heeft ontwikkeld en implementeert, de bank gedurende het strafrechtelijk onderzoek aan het Openbaar Ministerie ook steeds inzicht heeft geboden in de voortgang van dit herstelplan en de bank met deze transactie verantwoording neemt voor het plegen van strafbare feiten gedurende meerdere jaren. De verbazing en commotie was er ondanks het (media)offensief van het Openbaar Ministerie niet minder om. Het regende ingekomen brieven, waarbij vooral te kennen werd gegeven dat deze zaak voor de rechter had moeten worden gebracht. De efficiëntie van deze afdoening uit oogpunt van capaciteit en proceseconomie en het geboekte resultaat, maken de uitkomst wat mij betreft op het eerste gezicht niet onaanvaardbaar. Het strafrechtelijke systeem wordt zo niet verder belast met deze zaak en van belang is ook dat het gepubliceerde feitenrelaas er geen doekjes om windt dat de bank haar taken ernstig heeft verzaakt en zij dat ook openlijk en ruitelijk toegeeft. Niettemin zitten er wat mij betreft wel haken en ogen aan de deal. Ik noem er, naast het procesbeginsel, twee.

Allereerst is het opvallend dat volgens het Openbaar Ministerie door de bank opzettelijk de Wwft is overtreden (zie artikel 2 lid 1 WED), maar dat ten aanzien van het witwassen slechts sprake is van schuldwitwassen en niet van (gewoonte)witwassen (artikel 420bis en 420ter Sr). Als de bank opzettelijk zoveel en zo vaak steken heeft laten vallen ten aanzien van haar verplichtingen die voortvloeien uit de Wwft, kan of moet dan niet ook gezegd worden dat zij aangaande het witwassen op een gegeven moment wist dat geldbedragen (on)middellijk afkomstig waren van enig misdrijf en dat zij van het (opzet)witwassen een gewoonte heeft gemaakt? Wellicht dat het Openbaar Ministerie de beschuldiging heeft afgezwakt omdat op gewoontewitwassen een gevangenisstraf staat van ten hoogste acht jaren en dan is een transactie niet mogelijk (zie immers artikel 74 Sr). De vraag of de bank in het geval van een proces niet voor (gewoonte)witwassen had kunnen en moeten worden vervolgd en kunnen worden veroordeeld, blijft zo onbeantwoord.

Het tweede punt is dat alleen met de bank als rechtspersoon is getransigeerd en het Openbaar Ministerie geen natuurlijke personen strafrechtelijk verantwoordelijk houdt via feitelijk leidinggeven (artikel 51 lid 2 onder 2 Sr). De reden daarvoor is dat volgens het Openbaar Ministerie voor het leidinggeven hoge eisen worden gesteld door de Hoge Raad. In de woorden van het Openbaar Ministerie is het zo 'dat niet alleen wetenschap van strafbare feiten moet worden bewezen bij deze individuen maar ook moeten deze personen bewust hebben bijgedragen aan het plegen van strafbare feiten door de organisatie of bewust hebben nagelaten deze te voorkomen'. Uit het onderzoek is gebleken dat diverse individuele (voormalig) medewerkers en leidinggevendenden bij de bank steken hebben laten vallen, maar dat onvoldoende is gebleken dat individuele personen een strafrechtelijk verwijt valt te maken: 'Het Openbaar Ministerie rekent de strafbare feiten dan ook toe aan de organisatie als geheel.' Ik kijk daar toch anders tegenaan. De Hoge Raad heeft immers ook een passieve variant voor feitelijk leidinggeven in zijn rechtspraak erkend, waardoor onder omstandigheden ook 'een meer passieve rol tot het oordeel [kan] leiden dat een verboden gedraging daardoor zodanig is bevorderd dat van feitelijk leidinggeven kan worden gesproken. Dat kan in het bijzonder het geval zijn bij de verdachte die bevoegd en redelijkerwijs gehouden is maatregelen te treffen ter voorkoming of beëindiging van verboden gedragingen en die zulke maatregelen achterwege laat'. ^[3] In het feitenrelaas staat onder meer dat er een gebrek aan kwalitatieve en kwantitatieve personele capaciteit was en de bank daarin ook onvoldoende heeft geïnvesteerd: 'Er werd te weinig personeel beschikbaar gesteld om werkzaamheden uit te voeren en ook om de problemen *die bekend waren geworden binnen de organisatie voortvarend en structureel op te lossen* [mijn cursivering, JSN].' In de periode 2010-2016 moet dat nalaten (in ieder geval ten aanzien van de Wwft) dan toch op enig moment ook aan personen in enkele (hogere) personeelskringen aan te rekenen zijn? Dat er opzet in het spel was, zoals vereist voor feitelijk leidinggeven, kan mijns inziens voorts wel blijken. De Hoge Raad heeft voor het opzet van de leidinggever als ondergrens genomen 'dat hij bewust de aanmerkelijke kans aanvaardt dat de verboden gedraging zich zal voordoen.' In het bijzonder bij meer structureel begane strafbare feiten, waarvan in casu sprake is, kan van een dergelijke aanvaarding sprake zijn volgens de Hoge Raad indien hetgeen de leidinggever bekend was omtrent het begaan van strafbare feiten door de rechtspersoon rechtstreeks verband hield met de in de tenlastelegging omschreven verboden gedraging. Het voorwaardelijk opzet kan daarnaast aanwezig zijn bij de leidinggever die de werkzaamheden van een onderneming zo organiseert dat hij ermee rekening houdt dat de aan de betrokken werknemers gegeven opdrachten niet kunnen worden uitgevoerd zonder dat dit gepaard gaat met het begaan van strafbare feiten.^[4] In het feitenrelaas staat te lezen dat het maximum aantal alerts bij meerdere relevante categorieën witwassignalen was beperkt tot slechts drie per dag. Dat is dan toch vragen om omissies?

Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat de bank door het recordbedrag aan afkoopsom te betalen, in de afspraak heeft weten te bedingen dat haar (top)personeel uit de strafrechtelijke wind zou worden gehouden. Dat geeft te denken omdat het Openbaar Ministerie het blijkens de Aanwijzing hoge transacties en bijzondere transacties, wenselijk acht dat tevens de feitelijk leidinggevendenden 'zo mogelijk' worden aangepakt. Van een onmogelijkheid in deze ben ik door het feitenrelaas en de overige berichtgeving nog niet overtuigd. Een deal met vraagtekens dus. De Minister voor Rechtsbescherming heeft zijn fiat aan de transactie gegeven en de Tweede Kamer bericht dat bij De Nederlandse Bank vragen zijn uitgezet over haar verantwoordelijkheid voor het toezicht in deze.^[5]

Lalala...geld

Niet alleen ten aanzien van de gefinancierde rechtsbijstand voor de sociale advocatuur is het allang geen vetpot meer. Ook de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak (NVVR) luidt de noodklok. In een brief van 14 september 2018 schrijft de NVVR aan de Minister voor Rechtsbescherming dat rechters en officieren van justitie zich 'grote zorgen' maken. De rechtspraak staat al sinds lange tijd onder druk en het fiasco met KEI drukt zwaar op de financiën. Er is (daardoor) sprake van een behoorlijk financieringstekort bij de Raad voor de rechtspraak. In de brandbrief gaat het echter om meer dan geld en digitalisering alleen. Ook de inrichting van het bestuur van de rechtspraak is een aandachtspunt. Graag treedt de NVVR in (vervolg)gesprek met de minister. Ook hier geldt weer, goed strafrecht is duur.

De voorwaardelijke invrijheidstelling

Tien jaar nadat de wettelijke regeling van de voorwaardelijke invrijheidstelling (v.i.) is (her)ingevoerd in artikel 15 Sr e.v., gebeurt er veel op dit terrein. Sinds 1 januari 2018 kent de wettelijke regeling een in artikel 15c lid 3 Sr neergelegde mogelijkheid tot verlenging van de proeftijd van de v.i.^[6] Op vordering van het Openbaar Ministerie kan de rechter de proeftijd eenmaal verlengen met ten hoogste twee jaar. Bij bepaalde zeden- en ernstige geweldsdelinquenten kan de rechter op in de wet genoemde gronden de proeftijd zelfs *telkens* met ten hoogste twee jaar verlengen. In het op 5 juni 2018 door de Minister voor Rechtsbescherming Dekker aan de Tweede Kamer aangeboden onderzoeksrapport 'De praktijk van de voorwaardelijke invrijheidstelling in relatie tot speciale preventie en re-integratie' worden de eerste verlengingsvorderingen en -uitspraken geanalyseerd.^[7]

Meer in het algemeen bevat het rapport de bevindingen van een onderzoek naar de toepassingspraktijk van de v.i., dat is uitgevoerd naar aanleiding van een door de Tweede Kamer aanvaarde motie van het lid Van Oosten (VVD). Daarin werd de regering opgeroepen onderzoek in te stellen naar de vraag of het huidige systeem van de v.i. nog voldoet en, zo nee, of het zou moeten worden aangescherpt om te voorkomen dat de v.i. de facto tot een automatisme verwordt. De onderzoekers komen kortgezegd tot de conclusie dat de wettelijke regeling en het systeem van de v.i. op hoofdlijnen adequaat zijn ingericht met het oog op de beoogde doelen van re-integratie en speciale preventie. De Centrale Voorziening v.i. van het Openbaar Ministerie ontvangt ten aanzien van iedere individuele gedetineerde die volgens de wet voor de v.i. in aanmerking komt, adviezen van zowel de penitentiaire inrichting als van de Reclassering en als er slachtoffers zijn, ook van het lokale parket. In driekwart van die zaken wordt een pakket van op de persoon toegesneden voorwaarden gesteld, gecombineerd met toezicht en begeleiding. Van een automatische toepassing van de v.i. is dus in de praktijk geenszins sprake.

Deze conclusie lijkt haaks te staan op een politieke teneur. Zowel in een initiatief-wetsvoorstel van Kamerlid Van der Staaij (SGP) als het concept-wetsvoorstel van minister Dekker wordt namelijk uitgegaan van de veronderstelling van een (vrijwel) automatische v.i. Met beide voorstellen wordt een – verschillende – verandering van de v.i. beoogd, waarbij Dekker een maximumtermijn van twee jaar wenst te verbinden aan de v.i. Met onder meer verwijzing naar de uitkomsten van het voornoemde onderzoeksrapport over de praktijk van de v.i., hebben gevraagde en ongevraagde adviesinstanties als de NOvA, de Raad voor de rechtspraak en de Raad voor Strafrechttoepassing en Jeugdbescherming zich kritisch uitgelaten over dit concept-wetsvoorstel. Niet alleen zou twee jaar te kort zijn om gedetineerden goed te kunnen begeleiden en waar nodig te controleren bij hun terugkeer in de samenleving en het gevaar op herhaling voldoende te kunnen terugdringen, maar ook zou het voorstel onvoldoende rekening houden met het te verwachten calculerende gedrag van sommige veroordeelden, die in plaats van mee te werken aan hun v.i. de laatste twee jaar van hun straf bewust 'uitzitten' om zodoende zonder voorwaarden en begeleiding terug de samenleving in te kunnen keren.

Weigerende observandi

Met de zaak van Anne Faber, die het slachtoffer werd van Michael P., is de kwestie van de weigerachtige verdachte weer (hoog) opgelaaid. Het zal bekend zijn dat Michael P. eerder was veroordeeld tot een lange gevangenisstraf wegens onder meer een dubbele verkrachting, zich niet liet onderzoeken en geen tbs opgelegd kreeg.^[8] Vanuit een forensisch psychiatrische instelling vergreep hij zich aan Anne Faber, met dodelijke afloop. In die zaak werkte hij vervolgens grotendeels wel mee aan een onderzoek van het Pieter Baan Centrum en kreeg hij in eerste aanleg een gevangenisstraf van 28 jaar en tbs.^[9] Over verdachten die niet of niet geheel meewerken aan gedragskundig onderzoek door een psycholoog en/of een psychiater (pro Justitia-onderzoek), heeft het WODC in een tweeluik onderzoek gedaan. Eerst kwam Marleen Nagtegaal met het rapport *Weigerende observandi op een speciale afdeling in het Pieter Baan Centrum. Planevaluatie en bevindingen over het eerste half jaar.*^[10] Dit ziet op een speciale afdeling voor weigerende observandi in het Pieter Baan Centrum, de psychiatrische observatiekliniek van het Nederlands Instituut voor Forensische Psychiatrie en Psychologie (NIFP). Deze speciale afdeling, Unit 3, is voor de duur van één jaar in een pilot opgezet. Doel hiervan was om bij weigerende observandi een grotere 'onderzoeksopbrengst' te generen dan thans het geval is. Er moest dus meer gezegd kunnen worden over een eventuele stoornis bij deze verdachten. De eerste, voorzichtige bevindingen zijn dat dit lukt. Daarna verscheen van haar hand met behulp van anderen *Vijftien jaar weigerende verdachten in het Pro Justitia onderzoek Prevalentie, informatiebehoefte officieren van justitie en rechters, en afdoeningen door de rechter.*^[11] Dat onderzoek zag naast de omvang van het probleem vooral op het verloop en de afloop van zaken van verdachten die weigeren zich te laten onderzoeken. Een van de uitkomsten is dat de rapportages door officieren van justitie en rechters gewaardeerd worden. Als

een conclusie over stoornis en het advies over de behandeling wegens weigering achterwege blijven, is het lastig voor hen alsnog voldoende aanwijzingen over een eventuele stoornis te verkrijgen. Het liefst zien zij dat de deskundige het aanwezige onderzoeksmateriaal voor hen duidt. Bij een onvolledig pro Justitia-rapport werken zij voorts om dat onderzoek heen om toch een nader beeld van de verdachte te krijgen over een eventuele stoornis en de risicotaxatie. Welke bronnen van informatie daarvoor zijn gebruikt komt dan niet altijd volledig terug in de motivering van de opgelegde sanctie.^[12]

Verbieden motorclubs (Outlaw motorcycle gangs)

Outlaw motorcycle gangs (OMG's) zitten in de hoek waar de klappen vallen. Er is een landelijke aanpak van deze clubs via het Landelijk Strategisch Overleg integrale aanpak OMG's (LSO), die de taak heeft OMG-problematiek terug te dringen.^[13] De strategie kent vijf aandachtsgebieden, te weten 1. ondermijning van criminele structuren, 2. integraal afpakken, 3. handhaven in de publieke ruimte, 4. weerbare overheid en 5. internationale aanpak. Hoewel het aantal leden van OMG's redelijk stabiel blijft, is de aandacht ervoor er niet minder om. Uit de voortgangsrapportage van het LSO blijkt wel sprake te zijn van een waterbedeffect, omdat OMG's werk ook uitbesteden of naar het buitenland (België) gaan. OMG's worden van alle kanten aangepakt (intern vechten ze overigens ook aardig wat robbertjes uit). Strafrechtelijk worden leden van de gangs herhaaldelijk vervolgd en bestraft. Fiscaal worden diverse maatregelen genomen. Het blijkt evenwel lastig om leden financieel te 'plukken'. Vaak hebben zij een uitkering en geen bezittingen op hun naam. Het grote geld dat zal worden verdiend met criminele activiteiten als drugshandel en afpersing, kan maar mondjesmaat weer worden ontnomen. In de voortgangsrapportage staan wat dat betreft geen grote bedragen en er zijn inningsproblemen. Civiel rechtelijk is het het Openbaar Ministerie nu meermalen gelukt om diverse OMG's als (informele) verenigingen door de rechter te laten verbieden en te ontbinden. De burgerlijke rechter ziet op basis van artikel 2:20 BW grond om daartoe over te gaan op instigatie van het Openbaar Ministerie na een zorgvuldige afweging van de openbare orde enerzijds en de vrijheid van vereniging en vergadering anderzijds (zie artikel 8 Gw en artikel 11 EVRM).^[14] Tot slot is er het initiatiefwetsvoorstel om ook bestuurlijke rechtspersonen als OMG's te kunnen verbieden via een beschikking van de Minister voor Rechtsbescherming.^[15] Of dat nodig en wenselijk is, is mede na de recent geboekte civiele successen van het Openbaar Ministerie en hetgeen nog in het verschiet ligt, nog de vraag.^[16]

3. Wetgeving

(Concept)wetsvoorstellen

Consultatie herwaardering strafbaarstelling actuele delictsvormen

Ter consultatie is aangeboden de Wet herwaardering strafbaarstelling actuele delictsvormen.^[17] Hierin is een aantal nieuwe delicten opgenomen, alsmede de verhoging van enkele strafmaxima en een bijbehorende aanvulling van de feiten waarvoor voorlopige hechtenis is toegelaten ondanks dat het strafmaximum onder de vier jaren gevangenisstraf ligt. Het gaat om de verhoging van de strafmaxima voor het delict aanzetten tot geweld, haat en discriminatie (wijziging artikel 137d Sr), de zelfstandige strafbaarstelling van misbruik van seksueel beeldmateriaal, waaronder wraakporno (nieuw artikel 139h Sr), de verruiming van de strafrechtelijke aansprakelijkheid voor deelneming aan een ernstig ondermijnende criminele organisatie en liquidatiegeweld, de invoering van een strafverzwarende omstandigheid voor deelneming aan een criminele organisatie met een ernstig crimineel oogmerk (wijziging artikel 140 Sr), de verhoging van het strafmaximum voor handel in en bezit van automatische vuurwapens (wijziging artikel 55 van de Wet wapens en munitie), de strafbaarstelling van het uit winstbejag behulpzaam zijn bij illegale prostitutie (invoering pooierverbod, nieuw artikel 206a Sr), de verruiming van de strafrechtelijke aansprakelijkheid voor kindermishandeling, de uitbreiding van de strafverzwarende omstandigheid voor kindermishandeling tot kinderen die aan de zorg, opleiding of waakzaamheid van een ander zijn toevertrouwd en voor stelselmatige kindermishandeling (wijziging artikel 304 Sr), de aanpassing van de verjaringstermijn voor kindermishandeling (wijziging artikel 71 Sr), de verhoging van het strafmaximum voor het delict diefstal in een woning gedurende de dag (wijziging artikel 311 Sr) en de invoering van een strafverzwarende omstandigheid voor het hinderen van hulpverleners (wijziging artikel 426bis Sr). Ik licht er twee onderdelen uit.

Om wraakporno tegen te gaan in een tijd waarin *sexting* (in mijn woorden: het *appen* van een *selfie* zonder kleren aan) de normaalste zaak van de wereld is, wordt via concept-artikel 139h volgens lid 1 strafbaar met een gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of geldboete van de vierde categorie, a. hij die opzettelijk en wederrechtelijk seksueel beeldmateriaal van een persoon vervaardigt; b. hij die de beschikking heeft over seksueel beeldmateriaal van een persoon of seksueel beeldmateriaal van een persoon aan een ander bekend maakt of openbaar maakt terwijl hij weet dat dit beeldmateriaal door of als gevolg van een onder a strafbare handeling is verkregen. Het tweede lid bedreigt met een gevangenisstraf van ten hoogste twee jaren of geldboete van de vierde categorie degene die seksueel beeldmateriaal van een persoon aan een ander bekend maakt of openbaar maakt met het oogmerk van benadeling van die persoon. Op dit moment wordt wraakporno, kort gezegd het ongewild verspreiden van seksueel getint beeldmateriaal van een ander, nog bestreden met onder meer smaadschrift en belediging. Of het nieuwe delict een misdrijf tegen de openbare orde is, vraag ik mij af. Maar

Titel V van het Tweede Boek is al een allegaartje geworden, net als het onderhavige concept-wetsvoorstel. Aangaande het pooiervbod wordt strafbaar degene 'die een ander uit winstbejag behulpzaam is bij het zich beschikbaar stellen tot het verrichten van seksuele handelingen met een derde tegen betaling terwijl hij weet of ernstige reden heeft om te vermoeden dat die beschikbaarstelling wederrechtelijk is'. De strafdreiging is een gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren of geldboete van de vijfde categorie. Deze strafbaarstelling van ongeoorloofde bemoeienis met prostitutie dient misstanden als dwang, onveilige seks en onhygiënische werkruimten in die branche tegen te gaan, zo volgt uit de concept-memorie van toelichting. Waarom dit delict dan als nieuw artikel 206a Sr onder de misdrijven tegen het openbaar gezag wordt gerubriceerd snap ik niet zo goed. De suggestie van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen, Herman Bolhaar,^[18] om deze bepaling op te nemen in de aankomende Wet regulering prostitutie en bestrijding misstanden seksbranche,^[19] is mijns inziens niet zo gek. Het conceptwetsvoorstel heeft sterke kritiek opgeroepen. Zo menen onder andere SekswerkExpertise, het Platform voor verbetering van de positie van sekswerkers, de Vereniging voor Vrouw en Recht Clara Wichmann (VVR) en Shop Den Haag dat het concept-wetsvoorstel het stigma op prostitutie versterkt, het sekswerkers onmogelijk maakt om legaal en 'exploitantloos' te werken en de kans op dwang, geweld, uitbuiting en andere misstanden juist vergroot.^[20] Voor zogeheten thuiswerkers of zelfstandige escorts zou het te moeilijk worden om op een legale wijze autonoom aan de slag te gaan, bijvoorbeeld omdat er geen vergunning wordt afgegeven of zij zich op naam moeten registreren – hetgeen volgens hen geen veilige situatie oplevert. Daarnaast zouden personen in de ondersteuning, denk aan hun boekhouder, chauffeur of beveiliging, onder de strafbaarstelling vallen als zij diensten leveren aan de zelfstandig-opererende-dame-van-lichte-zeden-zonder-vergunning. Zo worden deze ondernemers met een VOC-mentaliteit gedreven in de richting van een (vergunde) exploitant.

Zestiende protocol EVRM; prejudiciële mensenrechtenvragen

Op 1 augustus 2018 is het Zestiende Protocol bij het EVRM^[21] in werking getreden. Dit protocol is een uitbreiding van de huidige regeling van artikel 47 t/m 49 van het EVRM en maakt het voor de hoogste rechterlijke instanties binnen lidstaten mogelijk om *advisory opinions* te vragen aan het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Naar aanleiding van een concrete zaak kan de hoogste rechterlijke instantie een advies vragen die betrekking heeft op principiële vragen inzake de uitlegging of toepassing van de rechten en vrijheden die zijn omschreven in het EVRM of de protocollen daarbij. Het doel van deze mogelijkheid is tweeledig. Ten eerste beoogt het protocol de dialoog tussen het EHRM en de nationale autoriteiten te bevorderen en (daarmee) de tenuitvoerlegging van het EVRM in de nationale rechtsordes te verbeteren. Ten tweede beoogt het protocol bij te dragen aan de werklastermindering van het EHRM, doordat kwesties waarmee nationale gerechten stelselmatig worden geconfronteerd aan de hand van een advies van het EHRM op nationaal niveau EVRM-conform kunnen worden afgedaan en worden 'weggehouden' uit Straatsburg.

De *advisory opinions* van het EHRM zijn op grond van artikel 5 van het protocol weliswaar niet bindend, maar kunnen wel een belangrijke bijdrage leveren aan de uitleg van mensenrechten.^[22] Nederland heeft het Zestiende Protocol nog niet geratificeerd, maar het goedkeuringswetsvoorstel^[23] is op 16 mei 2017 aangenomen door de Tweede Kamer. De Eerste Kamercommissie Justitie en Veiligheid heeft op 22 juni 2018 het nader voorlopig verslag^[24] uitgebracht en wacht op de nadere memorie van antwoord.

Staatsblad

Implementatie vierde anti-witwasrichtlijn

Het kan ING Bank N.V. niet ontgaan zijn. Op 25 juli trad de Implementatiewet vierde anti-witwasrichtlijn in werking.^[25] Deze vierde richtlijn vervangt – gelet op de titel is dit geen grote verrassing – de derde anti-witwasrichtlijn en beoogt wederom de dreiging van witwassen en financieren van terrorisme op Europees niveau aan te pakken. Een noemenswaardige verandering ten opzichte van de vorige richtlijn is de uitbreiding van de reikwijdte van de Wet ter voorkoming van witwassen en financieren van terrorisme (Wwft). Niet alleen zijn nieuwe instellingen geïntroduceerd, maar ook bestaande Wwft-instellingen worden uitgebreid.^[26] De rol van de instellingen wordt ook uitgebreid, in die zin dat de Wwft eist dat instellingen meer aandacht schenken aan risicoanalyse en -beoordeling alsmede voor het inrichten van een compliance en een auditfunctie. Daarnaast dienen lidstaten te voorzien in doeltreffende, afschrikwekkende, doch evenredige bestuurlijke sancties en maatregelen bij niet-naleving van de bepalingen in de richtlijn. De maximumboete wordt verhoogd en de toezichthoudende autoriteiten De Nederlandsche Bank en de Autoriteit Financiële Markten kunnen thans de vergunning van een instelling intrekken indien de Wwft wordt overtreden. Een waarschuwing of een publieke verklaring kan tevens worden uitgevaardigd. Tot slot zijn er bepalingen opgenomen inzake gegevensbescherming en het bewaren van gegevens.

4. Rechtspraak

100% kans op voorwaardelijk opzet

Op 29 mei 2018 wees de Hoge Raad een zeer belangrijk arrest over de inhoud van voorwaardelijke opzet.^[27] Advocaat-

generaal Keulen probeerde de Hoge Raad de ondergrens voor voorwaardelijke opzet iets te laten verlagen.^[28] Niet langer zou door de verdachte bewust de naar algemene ervaringsregels als 'aanmerkelijk' te achten kans op een bepaald gevolg moeten worden aanvaard. Voldoende voor voorwaardelijke opzet is voor Keulen dat door de verdachte de 'reële kans' is geaccepteerd. Dat zou volgens hem beter passen bij de dogmatische insteek en de aanpak van de Hoge Raad zelf. Een bepaalde, wiskundige of absoluut vast te stellen kans wordt immers niet verlangd om aan te (kunnen) nemen dat de kans op een bepaald gevolg 'aanmerkelijk' is te noemen. Als annotator heeft Keulen overigens ook wel een normatieve invulling voorgestaan, waarin de door de verdachte in het leven geroepen kans 'onaanvaardbaar' moet worden geacht. ^[29] De Hoge Raad herhaalt dat voorwaardelijke opzet op een gevolg aanwezig is als de verdachte bewust de aanmerkelijke kans aanvaardt dat dat gevolg zal intreden. Hij wijkt daarbij niet af van zijn uiteenzetting in het eerste *HIV*-arrest, naar welk standaardarrest hij maar weer eens verwijst.^[30] De beoordeling is nog steeds afhankelijk van de omstandigheden van het geval, 'waarbij betekenis toekomt aan de aard van de gedraging en de omstandigheden waaronder deze is verricht. Er is geen grond de inhoud van het begrip "aanmerkelijke kans" afhankelijk te stellen van de aard van het gevolg. Het moet gaan om een kans die naar algemene ervaringsregels aanmerkelijk is te achten." De Hoge Raad merkt naar aanleiding van het pleidooi van zijn advocaat-generaal aanvullend op dat onder de naar algemene ervaringsregels aanmerkelijke kans 'dient te worden verstaan de in de gegeven omstandigheden reële, niet onwaarschijnlijke mogelijkheid. Met de thans gebruikelijke formulering van de maatstaf van de aanmerkelijke kans is geen wezenlijk andere of grotere mate van waarschijnlijkheid tot uitdrukking gebracht dan met de in oudere rechtspraak, zoals in HR 9 november 1954, *NJ* 1955/55, gebruikte formulering 'de geenszins als denkbeeldig te verwaarlozen kans'. De Hoge Raad overweegt voorts dat hij geen algemene regels kan geven over de exacte grootte van de kans die in het algemeen of voor een bepaald type delict minimaal vereist zou zijn, laat staan dat hij deze kans in een percentage kan uitdrukken. De aanmerkelijke kans is dus niet op een weegschaal te meten en de Hoge Raad houdt voorts vast aan zijn opstelling dat, in de woorden van Van Dijk, 'de minimaal vereiste kansgrootte niet varieert van delict tot delict.' ^[31]

Ook voor de vraag of de verdachte de aanmerkelijke kans op het resultaat bewust heeft aanvaard (dit ter afbakening van bewuste schuld, in welk geval we aannemen dat de verdachte van het gevolg wel wist maar meende dat het niet zou intreden en dus wel 'wist', maar niet 'wilde'), verwijst de Hoge Raad naar *HIV-I*. Als uit de casus onvoldoende blijkt wat de verdachte 'dacht', kan het verschil tussen bewuste schuld en voorwaardelijke opzet gevonden worden in de feitelijke omstandigheden van het geval: 'Daarbij zijn de aard van de gedraging en de omstandigheden waaronder deze is verricht, van belang. Bepaalde gedragingen kunnen naar hun uiterlijke verschijningsvorm worden aangemerkt als zozeer gericht op een bepaald gevolg dat het – behoudens contra-indicaties – niet anders kan zijn dan dat de verdachte de aanmerkelijke kans op het desbetreffende gevolg bewust heeft aanvaard.' In dat opzicht brengt dit arrest niets nieuws.

In het onderhavige geval had de verdachte rond half zeven 's avonds tegelijkertijd drie 'gevaarlijke' honden van zijn vader onaangezien uitgelaten in een daarvoor bestemd en omheind gebied, terwijl hij wist dat dat, naar aanleiding van een eerder incident, kon leiden tot problemen als er andere honden aanwezig waren. De honden sprongen over het hekwerk en beten en beschadigden zo op een gegeven moment Hunter, een andere hond. De verwondingen waren zo ernstig, dat het baasje besloot hem te laten inslapen. Volgens de Hoge Raad kon het hof oordelen dat de verdachte willens en wetens de aanmerkelijke kans had aanvaard dat de honden die hij uitliet in een omheind uitlaatgebied, een andere hond zouden bijten en beschadigen. De Hoge Raad accordeert de kennelijke gevolgtrekking van het hof dat aldus de reële, niet-onwaarschijnlijke mogelijkheid op het ingetreden gevaar bestond en dat de verdachte deze aanmerkelijke kans heeft aanvaard. Daarbij doet de Hoge Raad, anders dan Keulen, niet moeilijk over de omstandigheid dat er binnen de omheining geen andere hond aanwezig was en dat de verdachte hierop had toegezien en niet was vastgesteld of hij kon overzien of de honden over het hek zouden kunnen springen, zoals werd betoogd. De advocaat-generaal betreft in zijn oordeel dat het hof niets had vastgesteld over de hoogte van het hek. Volgens hem was de kans op het incident daarom nog niet aanmerkelijk te noemen en kon in deze omstandigheden evenmin gezegd worden dat de verdachte, hoewel hij onvoorzichtig handelde, onverschillig stond ten opzichte van het ingetreden gevolg en deze dus had aanvaard. Het lijkt erop dat het de Hoge Raad helemaal niet zoveel uitmaakt dat de gebeten hond in kwestie buiten de omheining van het (verder lege) uitlaatgebied liep. De verdachte had in en rondom het uitlaatgebied op dat tijdstip simpelweg andere honden kunnen verwachten. Machielse meent dat uit het arrest zou kunnen blijken dat de aanmerkelijke kans in dit leerstuk 'niet meer zo een sacrosancte positie inneemt als eerder wel is aangenomen'. De feitenrechter mag volgens hem terugvallen op uitdrukkingen als 'niet onwaarschijnlijk' of 'reëel', zolang de concrete kans naar algemene ervaringsregels maar als aanmerkelijk te noemen is, ook al is de inhoud van dat predicaat nog steeds niet duidelijk.^[32] Uit de rechtspraak van de Hoge Raad blijkt dat hij eerder termen als 'de geenszins als denkbeeldig te verwaarlozen kans' en de 'aanmerkelijke kans' ook wel door elkaar gebruikte. ^[33] In ieder geval heeft de Hoge Raad kennelijk nooit bedoeld aan dergelijke kwalificaties van de vereiste omvang van het risico om tot voorwaardelijk opzet te kunnen komen, een wezenlijk verschil toe te kennen, zo geeft hij in het onderhavige arrest aan. Het lijkt erop dat de feitenrechter de aanmerkelijke kans ook kan vaststellen door het gecreëerde gevaar als reële, niet onwaarschijnlijke mogelijkheid te bestempelen. Maar een lagere ondergrens voor voorwaardelijke opzet mag men in het arrest volgens mij niet lezen.

Herziening

Het regende verder overzichtsarresten en cassaties in belang der wet in de kroniekperiode. Op 17 april 2018 kwam de Hoge Raad in de zaak *Baybasin* met een overzicht van zijn standpunt inzake het buitengewone rechtsmiddel herziening ten voordele (artikel 457 e.v. Sv).^[34] Eerder al had advocaat-generaal Aben jarenlang diepgaand en breed opgezet onderzoek naar deze zaak gedaan, omdat door Baybasin in zijn aanvraag aantijgingen naar voren waren gebracht van omvangrijk frauduleus handelen van overheidszijde met het doel hem levenslang veroordeeld te krijgen voor onder andere medeplegen van moord, gepleegd in Turkije.^[35] Turkije en Nederland zouden hebben samengespannen om Baybasin, die streed voor de Koerdische zaak, zo onschadelijk te maken. Aangevoerd werd dat tagesprekken gemanipuleerd zouden zijn en dat gesprekken verkeerd waren vertaald. Uiteindelijk leverde het (technische) onderzoek daarvoor geen steun op, volgens Aben. Ook hetgeen overigens was aangevoerd betrof geen novum. In die beoordeling volgt de Hoge Raad zijn advocaat-generaal. Een belangrijke reden daarvoor, die samenhangt met de aard van herziening als uitzonderlijke correctie op een eerder onherroepelijk afgedane strafzaak, was dat het veroordelende hof de meeste kwesties al onder ogen had gezien. Herziening is er – zo bevestigt de Hoge Raad – nog steeds niet om nog eens ‘na te pleiten’ over de feiten en de waardering daarvan door de feitenrechter. De Hoge Raad tornt in deze uitspraak aldus niet aan het uitzonderlijke karakter van herziening als redmiddel wanneer de gewone rechtsmiddelen geen uitkomst hebben geboden of konden bieden (wie in cassatie met nieuwe gegevens aankomt die echt een ander licht op de zaak werpen vangt bot, maar kan vervolgens met een herzieningsaanvraag ver komen).^[36] Een inbreuk op het gezag van gewijsde van een onherroepelijk uitspraak in een strafzaak, kan alleen in uitzonderlijke gevallen worden gemaakt.

De wijziging van de herzieningsregeling door de Wet hervorming herziening ten voordele uit 2012 heeft daarin nadrukkelijk geen verandering gebracht.^[37] Er werd onder andere een nieuwe mogelijkheid gecreëerd van een nader onderzoek naar een novum door de procureur-generaal, ter voorbereiding van een herzieningsaanvraag (artikel 461-464 Sv). Ook werd het novumcriterium verruimd. Niet langer werd daarvoor een nieuwe ‘omstandigheid’ van feitelijke aard verlangd. Elk ‘gegeven’ kan thans een novum opleveren. Maar dat gegeven mag nog steeds de rechter niet bekend zijn geweest en moet het ernstige vermoeden kunnen wekken dat wetenschap daarvan tot een vrijspraak enz. zou hebben geleid. Oude koeien kunnen bij herziening alleen uit de sloot worden gehaald als daaraan nieuwe en wezenlijke aspecten worden toegevoegd. Die verruiming is vooral doorgevoerd om op basis van een gewijzigd deskundigeninzicht tot herziening te kunnen overgaan, zonder dat de Hoge Raad zich in allerlei bochten moet wringen om hierin een novum te vinden. In lijn met het Duitse recht kon daarvan blijkens de wetsgeschiedenis in ieder geval sprake zijn in een viertal situaties: a. de desbetreffende, met de bewezenverklaring in rechtstreeks verband staande, kwestie was nog niet aan een deskundige voorgelegd, b. een nieuwe deskundige komt vanuit een ander vakgebied of op grond van andere onderzoeksmethoden tot nieuwe conclusies, c. een nieuwe deskundige komt op grond van dezelfde feiten tot andere inzichten omdat het eerdere deskundigenoordeel is gebaseerd op onjuiste feitelijke veronderstellingen of omdat er nieuwe ontwikkelingen zijn op het desbetreffende vakgebied en d. de deskundige komt terug op zijn eerdere oordeel omdat dit oordeel door het ontbreken van de juiste startinformatie op onjuiste premissen was gebaseerd.^[38] De Hoge Raad haalt alleen de eerste drie categorieën aan. In de vierde categorie herkent men de situatie die zich voordeed in de *Puttense moordzaak* (aangaande de sleeptheorie) en de zaak *Lucia de B.* (de *trendgraphs* van de monitor waren de eerdere deskundige niet bekend).^[39] De wetgever heeft de eis van een ernstig vermoeden bewust niet afgezwakt, omdat anders herziening zijn uitzonderlijke karakter zou verliezen. Voor een novum is daarom niet voldoende dat de deskundige het bewijsmateriaal anders weegt dan de rechter.^[40] Ook de Hoge Raad geeft dat aan: de enkele omstandigheid dat een deskundige op grond van dezelfde feiten tot andere inzichten komt, is niet voldoende om het ernstige vermoeden te wekken. De Hoge Raad verwijst voorts naar eerdere rechtspraak over de deskundige en diens oordeel. Hij verwacht in staat te worden gesteld de waarde daarvan te kunnen inschatten en de herzieningsaanvraag zal die informatie moeten verschaffen. Wat maakt deze deskundige deskundig op het relevante gebied (let dus op schoenmaker, houd je aan je leest) en wat is er nieuw aan zijn inzicht?^[41] Conform de opzet van de wetgever zet de Hoge Raad als herzieningsrechter de poort naar een herbeoordeling niet wagenwijd open. Dat zou ook niet passen in ons systeem en zou een onbalans brengen in de verhouding tussen rechtszekerheid aan de ene kant en rechtsbescherming aan de andere. Aan moeilijke strafzaken komt anders nooit een eind.

Begin september werd voorts het advies van de ACAS openbaar in de *Arnhemse villamoord-zaak*.^[42] Deze adviescommissie inzake afgesloten strafzaken, rapporteerde aan de procureur-generaal dat de mogelijkheid reëel is dat tot negen personen ten onrechte zijn veroordeeld voor de dodelijke roofoverval in 1998. Dit genereerde veel aandacht. Advocaat-generaal Hofstee laat nu nader (sporen)onderzoek doen. De ACAS denkt dat het bij de huidige stand van zaken aangewezen is dat door hem een vordering tot herziening wordt ingediend. Over de wenselijkheid van de bevoegdheid van de procureur-generaal om herziening te vorderen adviseert de ACAS kennelijk ook. De gewezen verdachten kunnen natuurlijk op elk moment zelf een aanvraag indienen via een raadsman.

Overzicht openlijke geweldpleging

Vlak voor het zomerreces^[43] kwam de Hoge Raad met een overzichtsarrest(je) aangaande het ‘openlijke’ van artikel 141 Sr (openlijk in vereniging geweld plegen tegen personen of goederen).^[44] Het kenmerkende en strafverhogende verschil met

andere delicten die geweld tegen personen of goederen bestraffen (zoals mishandeling en vernieling), is volgens de Hoge Raad – met een beroep op de wetsgeschiedenis – de schending van de openbare orde. Geweld wordt openlijk gepleegd als dat onverholen, niet-heimelijk geschiedt, zodat de openbare orde wordt aangerand. Het maakt niet uit of er op dat moment ter plekke daadwerkelijk publiek aanwezig was; dat moet tot de mogelijkheden hebben behoord. Kernpunt is 'dat de geweldpleging zich op zodanige wijze en op een zodanige plaats moet hebben voltrokken dat de openbare orde is verstoord.' Van belang is daarbij of in zekere zin willekeurig publiek aanwezig was of had kunnen zijn, met name als de geweldpleging plaatsvindt op een niet voor eenieder toegankelijke plaats. Ook de mate van verstoring van de normale gang van zaken is een factor. En vooral als het niet evident is dat het geweld openlijk is gepleegd, doet de feitenrechter er goed aan zijn oordeel te motiveren. Als de vrije toegang tot een plaats niet zonder meer gegeven is, kunnen zich dus grensgevallen voordoen. Niet problematisch was een zaak van gelijke datum, met een vechtpartij in de voortuin die vanaf de openbare weg zichtbaar was.^[45]

In het onderhavige geval vond de matpartij achter gesloten deuren plaats in een zaal waar een besloten verjaardagsfeest aan de gang was, waarvoor zo'n veertig personen uitgenodigd waren. Het hof kwam tot een vrijspraak omdat niet gebleken was dat er personen aanwezig waren die niet uitgenodigd waren en het geweld evenmin zichtbaar was voor omstanders vanaf de openbare weg. De Hoge Raad liet de vrijspraak in stand en merkte daarbij op dat in het oordeel van het hof besloten lag dat het ging om geweld in een besloten ruimte die slechts op uitnodiging toegankelijk was voor een beperkt aantal personen en er geen ongenode gasten aanwezig waren. Opvallend is dat advocaat-generaal Machielse tot een ander oordeel komt.^[46] Hij meent dat de nadruk moet worden gelegd op de niet-heimelijkheid van het geweld en niet op de plaats waar de geweldpleging plaatsvindt of kan worden waargenomen. Niet langer wordt zo het publiek in publieke ruimtes beschermd tegen manifestaties van geweld, maar voorbijgangers en passanten die geconfronteerd worden met openlijke geweldsaanwendingen. Ook in afgesloten en besloten plekken kan men ongewenst geweld tegenkomen dat onverholen en niet-heimelijk wordt verricht en dan is voor Machielse ook dat geweld 'openlijk' gepleegd. Zijns inziens kon de vrijspraak daarom niet in stand blijven.

De Hoge Raad wijkt in het overzichtsarrest niet af van eerder al ingeslagen koers. Het vereiste dat de *openbare* orde moet worden verstoord voert daarbij de boventoon, nu artikel 141 Sr is opgenomen in de titel V van het Tweede Boek ('Misdrijven tegen de openbare orde').^[47] In zoverre is het bestanddeel 'openlijk' een beetje misleidend, omdat daarvoor niet voldoende is dat het geweld open en bloot wordt gepleegd en voor anderen waarneembaar was of moet kunnen zijn geweest. Het (potentieel) aanwezige publiek moet op de locus delicti immers voorts in zekere mate 'onbestemd' zijn. Op een besloten verjaardagsfeest is daarvan kennelijk nog geen sprake, ondanks dat de geweldsuiting ten overstaan van tot wel veertig mensen wordt begaan. Ik vind dat niet logisch. Mij spreekt de uitleg van Machielse meer aan. Toegegeven, de groep genodigden heeft in casu gemeen dat men op goede voet staat met de jarige job en niet iedereen de zaal kan en zal zijn ingelopen. Maar niettemin lijkt mij dat de orde in de – door iedereen te reserveren – zaal door het geweld duidelijk zichtbaar werd aangerand. Het ging daarom om een onverholen, niet-heimelijke en dus openlijke ordeverstoring, waarvan een (eventuele) meute feestgangers verschoond zou moeten en willen blijven. In een dergelijke situatie kan gezegd worden dat de openbare orde is aangerand en sprake is van openlijk in vereniging geweld plegen, ook al valt daardoor de grens met het medeplegen van mishandeling of vernieling minder scherp te trekken. Zo besloten was de feestruimte als locatie nu ook weer niet.

Zwaar lichamelijk letsel

Op aangeven van advocaat-generaal Keulen^[48] heeft de Hoge Raad ook een overzichtsarrest gewezen over zwaar lichamelijk letsel.^[49] Keulen meende dat enige verduidelijking hierover wenselijk was, bijvoorbeeld over de vraag welke vormen van letsel in ieder geval als zwaar lichamelijk dienen te worden aangemerkt. Bij een scala van (gewelds)delicten als mishandeling, brandstichting, dwang, wederspanning, mensensmokkel, diverse zedendelicten, mensenhandel, ontvoering, diefstal met geweld en afpersing is het veroorzaken van zwaar lichamelijk letsel een strafverzwarende omstandigheid. Ook iemand bedreigen met zware mishandeling is niet toegestaan (artikel 285 Sr). Uit het arrest vallen drie hoofdcategorieën van kwetsuren te destilleren die zwaar lichamelijk letsel (kunnen) opleveren. De wet wijst zelf in artikel 82 Sr allereerst twee categorieën aan om er geen misverstand over te laten bestaan dat dit (ook) zwaar lichamelijk letsel is. Het gaat om 'ziekte die geen uitzicht op volkomen genezing overlaat, voortdurende ongeschiktheid tot uitoefening van zijn ambts- of beroepsbezigheden, en afdrijving of dood van de vrucht van een vrouw' (lid 1) en 'storing van de verstandelijke vermogens die langer dan vier weken geduurd heeft' (lid 2). De derde categorie is een restcategorie en omvat, conform de insteek van de wetgever, alles dat naar gewoon spraakgebruik als zwaar lichamelijk letsel kan worden aangeduid. Het is deze laatste categorie die een nadere precisering behoeft.

De Hoge Raad opent wat dat betreft met de opmerking dat hij niet precies kan aangeven wanneer *lichamelijk* letsel (psychische gevolgen anders dan die genoemd in artikel 82 lid 2 Sr vallen er nadrukkelijk buiten), dat zich in uiteenlopende vormen kan voordoen, als zwaar geldt. Wel geeft hij, teruggrijpend op zijn eerdere jurisprudentie, enige reeds bekende gezichtspunten: de aard van het letsel, de eventuele noodzaak en aard van medisch ingrijpen en het uitzicht op (volledig) herstel. Deze aanknopingspunten kunnen ook bij elkaar worden opgeteld (en datzelfde geldt bij een veelvoud van verwondingen; die kunnen in hun totaliteit worden gezien). Bij de beoordeling zullen gegevens van medische aard vaak een

rol spelen, waarbij in evidente gevallen ook de algemene ervaringsregels ten aanzien van de gezichtspunten kunnen worden meegenomen. De Hoge Raad geeft aan dat aangaande de restcategorie het oordeel in beginsel aan de feitenrechter is en dat diens oordeel in cassatie slechts in beperkte mate kan worden getoetst. Wel is het zo dat de feitenrechter er goed aan doet in zijn beslissing voldoende vast te stellen omtrent de aard van het letsel, de eventuele noodzaak en aard van medisch ingrijpen en het uitzicht op (volledig) herstel. Laat hij dat na, dan zal dat voor de Hoge Raad aanleiding kunnen geven tot cassatie, zo zegt hij streng.

In de conclusie van Keulen vindt men een waslijst aan verwondingen die in de jurisprudentie van de Hoge Raad eerder al als zwaar lichamelijk letsel konden worden gekwalificeerd. De Hoge Raad besteedt onder meer aandacht aan (bot)fracturen. In dat verband is een enkele breuk niet zonder meer voldoende. Hetzelfde geldt voor gebitsschade. Er moet dus wel wat meer aan de hand zijn, bijvoorbeeld dat operatief ingrijpen van een zekere ernst is vereist. In de zaak van het overzichtsarrest was niet meer overwogen dan dat het slachtoffer naar de spoedeisende hulp van het ziekenhuis was gegaan en werd geconstateerd dat onder meer zijn rechterkaak was gebroken en dat een voortand was afgebroken. Dat vond zowel de advocaat-generaal als de Hoge Raad nog onvoldoende. Maar volgens mij ligt het er ook een beetje aan welk lichaamsdeel dan een fractuur heeft. Zou de diagnose een schedelbasisfractuur zijn geweest, dan zou dit oordeel volgens mij al snel anders hebben geluid. Een bijzondere vorm van letsel is nog een blijvend litteken. Of dat 'zwaar' is, zal vooral afhankelijk zijn van 'het uiterlijk en de ernst van het litteken en daarmee samenhangend de mate waarin dat litteken het lichaam ontsiert, en eventueel of in verband met dat litteken – langdurige – pijnklachten (hebben) bestaan.' Een permanent litteken in het gezicht levert al snel zwaar lichamelijk letsel op, is mijn ervaring.^[50]

Tanken zonder te betalen

Advocaat-generaal Bleichrodt is er eens goed voor gaan zitten om het fenomeen tanken zonder te betalen strafrechtelijk te adresseren en te kwalificeren.^[51] Hij bespreekt (de afbakening tussen) diefstal, verduistering en oplichting als delicten die in dat verband kunnen worden begaan. Hij maakt daarbij een rechtsvergelijkende uitstap naar Engeland, Wales en Duitsland, waaruit blijkt dat dit ongewenste gedrag op allerlei manieren strafrechtelijk wordt aangepakt. De Hoge Raad houdt het korter.^[52] Hij legt de nadruk erop dat bij diefstal het oogmerk van wederrechtelijke toe-eigening al moet bestaan op het moment dat het goed wordt weggenomen, in casu door te tanken. Dat moet kunnen blijken. Als de wederrechtelijke toe-eigening pas plaatsvindt na het tanken, kan sprake zijn van verduistering. Men heeft de brandstof dan anders dan door een misdrijf onder zich. Maar, zo merkt de Hoge Raad op, de enkele omstandigheid dat de betrokkene de brandstof heeft getankt zonder te betalen, levert niet zonder meer diefstal of verduistering op: 'Van belang is vooral de intentie waarmee de betrokkene heeft getankt, alsmede of het tanken als wegnemen of slechts als – anders dan door misdrijf – onder zich krijgen wordt aangemerkt.' In bijzondere gevallen kan volgens de Hoge Raad worden gedacht aan oplichting of flessentrekkerij. Annotator Van Oort noemt het een richtinggevend arrest dat nuttig is voor de rechtspraak, omdat er in de praktijk diverse benaderingen waren.^[53] Ik vind het echter geen bijzondere uitspraak. De uiteenzetting van de Hoge Raad over het verschil tussen diefstal en verduistering is zo uit de handboeken te halen^[54] en is makkelijk toe te passen op tanken zonder te betalen, terwijl hij over oplichting verder niets zegt. Echt richting wordt er verder niet gegeven.

De strafrechtelijke beoordeling van de zaak hangt volgens de Hoge Raad, hoe kan het ook anders, af van de concrete feiten en omstandigheden. Een rol kan spelen 'of de betrokkene een aannemelijke verklaring heeft gegeven voor dat tanken zonder te betalen'. Als de verdachte op bepaalde belastende punten zwijgt, is dat (natuurlijk) geen bewijsmiddel tegen hem, maar kan het uitblijven van een aannemelijke, ontzenuwende verklaring wel in de beoordeling betrokken worden. De onderhavige zaak bevestigt ook dat het afgeven van een schuldbekenenis geen vrijwaring oplevert van strafrechtelijke aansprakelijkheid en dat zelfs van diefstal kan worden gesproken als voor de rechter is komen vast te staan dat de verdachte ten tijde van het tanken al niet van plan was te betalen. De Hoge Raad houdt afstand aangaande de beoordeling in deze kwesties: 'Rechterlijke oordelen omtrent dit een en ander zijn feitelijk van aard en zullen in cassatie niet licht onbegrijpelijk worden geoordeeld.' Dat betekent dat de feitenrechter op basis van de door hem vastgestelde feiten en omstandigheden een grote mate van vrijheid heeft te beslissen of en op welk moment de vereiste subjectieve gesteldheid bij de verdachte bestond – en dus welk strafbaar feit aan de orde is. De strafmaxima van diefstal, verduistering en oplichting (en flessentrekkerij) verschillen nauwelijks van elkaar, dus wat dat betreft is de desinteresse van de Hoge Raad wel te begrijpen. Voor de uiteindelijk op te leggen straf maakt het niet zoveel uit voor welk delict de verdachte precies voor gaas gaat, als maar bewezen kan worden verklaard dat van wederrechtelijk handelen sprake is.

De Hoge Raad stipt tot slot aan dat de aanklager de feitenrechter voldoende keuze kan bieden door een primair/subsidiare tenlastelegging op te stellen. Die vorm van ten laste leggen verdient ook hier de voorkeur boven een alternatieve tenlastelegging. Bij een alternatieve tenlastelegging moet de rechter namelijk wel kiezen om welk delict het gaat. De strafmaxima van de diverse delicten mogen dan nauwelijks van elkaar verschillen, zij zijn voor hem, onder verwijzing naar HR 14 februari 2017, *NJ* 2017/137, niettemin wel van strafrechtelijke betekenis. En lastige kwesties omtrent de omvang c.q. beperking van het hoger beroep, zoals zich voordeed in HR 28 februari 2016, *NJ* 2017/200, kunnen worden voorkomen als niet een cumulatief of alternatieve, maar primair/subsidiare aanklacht wordt opgesteld. Het is nogmaals een niet mis te verstaan signaal dat de opsteller van de tenlastelegging voldoende aandacht besteedt aan de complicaties die een cumulatieve/alternatieve tenlastelegging kunnen opleveren.^[55] In cassatie wil de Hoge Raad hieraan eigenlijk geen

aandacht meer besteden. Hij brak op 24 april 2018 met de gewoonteregels dat hij in zaken met meerdere, cumulatief tenlastegelegde feiten het door de verdachte zonder enige beperking ingestelde beroep, ambtshalve beperkt tot – naar de kern bezien – de verdachte belastende beslissingen.^[56] De verdediging zoekt het maar uit (in de akte!).

Cassatie in belang der wet; Schadevergoeding na strafvorderlijk optreden

In belang der wet werden ook nog twee vorderingen ingediend door advocaten-generaal Vellinga en Vegter over schadevergoeding na strafvorderlijk optreden. De zaak van Vellinga betrof een afwijzende beschikking van het Hof Amsterdam aangaande de door een politieagent als gewezen verdachte verzochte vergoeding voor de kosten van rechtsbijstand ex art 591a lid 2 Sv.^[57] Het hof kwam tot deze beslissing omdat de agent voor de kosten van zijn raadsman een tegemoetkoming van het korps had gehad en dus de kosten niet zelf heeft moeten maken. Met zijn advocaat-generaal vindt de Hoge Raad dat die redenering geen stand houdt. Net als in geval van een rechtsbijstandsverzekering (de Hoge Raad verwijst naar NJ 1973/355), staat aan de toekenning van een vergoeding voor rechtsbijstand niet in de weg dat de verzoeker op grond van een bepaalde rechtsverhouding een vordering tot vergoeding daarvan op een derde, zoals een werkgever, heeft. Het is evenmin een probleem dat de kosten voor rechtsbijstand door die derde worden gedragen. Dit arrest geeft daarmee ruimte voor werkgevers en anderen om de kosten voor de rechtsbijstand in een strafzaak voor hun rekening te nemen, zonder dat bij een gunstige afloop een vergoeding niet wordt toegekend omdat het niet de gewezen verdachte is geweest die de kosten uiteindelijk draagt.

De zaak van Vegter betrof de vraag hoe dwingend de LOVS-afspraken aangaande de vergoeding voor onterecht ondergaan voorarrest (zie artikel 89-90 Sv) zijn. In het bijzonder ging het om de bepaling van het aantal dagen waarvoor een vergoeding werd toegekend. De regel is dat het aantal nachten telt, maar daar houdt het Hof Den Bosch zich niet aan. Volgens Vegter kon dat niet, omdat het hof zo een verkeerde uitleg gaf aan het criterium van gronden van billijkheid. De LOVS-afspraken konden volgens hem niet structureel en zonder specifieke opgave van geldige redenen worden genegeerd.^[58] De Hoge Raad is dat niet met hem eens.^[59] De rechter is, zo herhaalt hij (zie NJ 2003/570), niet gebonden aan dergelijke afspraken en de enkele omstandigheid dat het hof de door het LOVS afgesproken maatstaf niet pleegt toe te passen, brengt niet mee dat zijn uitleg van de billijkheidsgrondslag onjuist is. Wel is het zo dat de Hoge Raad sympathie heeft voor de regel dat niet zowel de eerste als de laatste dag van de vrijheidsbeneming wordt meegeteld, omdat de betrokkene slechts een deel van beide dagen achter de tralies zit. Uit een oogpunt van praktische hanteerbaarheid is het volgens hem daarom niet gek dat die beide dagdelen samen worden geteld als één dag (het tellen van het aantal overnachtingen in een hotel van de Staat komt bij een voorarrest van meer dan een dag op hetzelfde neer). Dat lijkt ook mij doorgaans een schappelijke regel. Maar het staat de feitenrechter vrij een andere telling toe te passen, dat is niet aan de Hoge Raad. Tegelijkertijd wijst hij op het belang van de rechtseenheid: het is wenselijk dat gelijke gevallen gelijk worden behandeld.

5. Slot

Ik dacht even dat het een rustig half jaar is geweest voor strafrechtelijk Nederland. Maar als ik alles zo op een rijtje zie, is er weer van alles gebeurd. Aan sommige ontwikkelingen heb ik geen aandacht kunnen besteden. Aan de ontwikkelingen op het gebied van Modernisering Wetboek van Strafvordering, bijvoorbeeld. Niet dat daar niets gebeurd. De wetsvoorstellen inzake Modernisering Wetboek van Strafvordering gaan naar verwachting begin volgend jaar naar de Raad van State voor advies. Op dit moment wordt daaraan hard gewerkt, mede naar aanleiding van alle reacties vanuit de praktijk en wetenschap. De Commissie modernisering opsporingsonderzoek in het digitale tijdperk (Commissie Koops) kwam in dat verband in juni 2018 met haar doorwrochte rapport *Regulering van opsporingsbevoegdheden in een digitale omgeving*.^[60] In dat rapport worden maar liefst 72 aanbevelingen gedaan met betrekking tot het huidige concept-Boek 2. We zullen zien wat daarvan overblijft (hetzij van de aanbevelingen, hetzij van het concept). De toekomst zal het leren. Op naar het nieuwe jaar dan maar!

Voetnoten

[1]

Mr. dr. J.S. Nan is universitair hoofddocent straf- en strafprocesrecht aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en (cassatie)advocaat bij Wladimiroff Advocaten in Den Haag. De kroniekperiode loopt van medio maart 2018 tot medio september 2018. Diverse leden van de sectie strafrecht hebben mij geholpen met deze kroniek. In het bijzonder dank aan student-assistente Laura Hollander.

[2]

Gemakkelijk te vinden op www.om.nl.

[3]

HR 26 april 2016, ECLI:NL:HR:2016:733, NJB 2016/955 en HR 26 april 2016, ECLI:NL:HR:2016:733, NJ 2016/375, m.nt. H.D. Wolswijk.

[4]

HR 26 april 2016, ECLI:NL:HR:2016:733, *NJB* 2016/955; *NJ* 2016/375, m.nt. H.D. Wolswijk.

[5]

Brief van de Minister voor Rechtsbescherming van 11 september 2018, kenmerk 2018-0000153809.

[6]

Ingevoerd bij de Wet langdurig toezicht (*Stb.* 2015, 460 en *Stb.* 2016, 493).

[7]

J. uit Beijerse et al., *De praktijk van de voorwaardelijke invrijheidstelling in relatie tot speciale preventie en re-integratie*, Den Haag: Boom juridisch 2018.

[8]

Zie hierover M.J.F. van der Wolf & P.A.M. Mevis, 'Beschouwingen over weigeren en beveiligen n.a.v. de zaak Michael P.', *DD* 2018/27.

[9]

Rb. Midden-Nederland 17 juli 2018, ECLI:NL:RBMNE:2018:3330.

[10]

WODC-Cahier 2018-7.

[11]

WODC-Cahier 2018-15.

[12]

Zie over weigerende observandi ook de bijdragen van Nagtegaal & Janssen, Kempes & Van der Wolf en Kaat in *Sancties* 2018, nr. 4.

[13]

Zie de Voortgangsrapportage Outlaw Motorcycle Gangs 2017, Bijlage bij de brief van de Minister van Justitie en Veiligheid van 13 juni 2018, [Kamerstukken II 2017/18, 28684, 525](#).

[14]

Rb. Midden-Nederland 20 december 2017, ECLI:NL:RBMNE:2017:6241, *JIN* 2018/12, m.nt. R.Y. Kamerling (*Motorclub Bandidos*); Rb. Midden-Nederland 17 januari 2018, ECLI:NL:RBMNE:2018:113, *JIN* 2018/33, m.nt. F. Oostlander (*Catervarius*); en Rb. Den Haag 18 juni 2018, ECLI:NL:RBDHA:2018:7183 (*Satudarah*).

[15]

Wetsvoorstel bestuurlijk verbod rechtspersonen, zie <http://www.internetconsultatie.nl/bestuurlijkverbodrechtspersonen>.

[16]

Zie hierover J. Koornstra & J.G. Brouwer, 'Het verbieden van outlaw motorcycle gangs. Een effectieve maatregel?', *AA* 2018, p. 696-700 en A.N. Kesteloo, 'Verbod op motorclubs: een tussenstand', *TPWS* 2018/77. Hiervoor is ook aandacht op de aankomende staatsrechtconferentie van de Staatsrechtkring, welke wordt gehouden op 14 december 2018 (zie <http://www.eur.nl/esl/evenementen/staatsrechtconferentie-democratie-nieuwe-ontwikkelingen-14-december-2018-eur-2018-12-14>).

[17]

Zie <http://www.internetconsultatie.nl/actueleidelictsvormen>.

[18]

Brief van Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen (Herman Bolhaar), 11 juni 2018, kenmerk 11024.

[19]

[Kamerstukken I 2010/11, 32211, A](#), aangevuld met een novelle middels [Kamerstukken I 2015/16, 33885, A](#). Het wetsvoorstel is nog niet in werking getreden.

[20]

Zie de gezamenlijke brief van 12 juni 2018.

[21]

Trb. 2013, 241 en *Trb.* 2014,74.

[22]

Zie nader: S.A. Eckhardt & S.R. Bakker, 'Protocol 16 EVRM bezien vanuit Nederlands strafrechtelijk perspectief', *NJB* 2018/1299, afl. 26, p. 1881-1888.

[23]

[Kamerstukken II 2014/15, 34235 \(R2053\), 2](#).

[24]

[Kamerstukken I 2017/18, 34235 \(R2053\), C](#).

[25]

Wet van 11 juli 2018, *Stb.* 2018, 239 en *Stb.* 2018, 240.

[26]

Zie o.a. onder begripsbepalingen nu ook aanbieders van kansspelen, art. 1a lid 4 sub j.

[27]

HR 29 mei 2018, ECLI:NL:HR:2018:718, *NJB* 2018/1149.

[28]

Concl. A-G B.F. Keulen, ECLI:NL:PHR:2018:106, bij HR 29 mei 2018, ECLI:NL:HR:2018:718, *NJB* 2018/1149.

[29]

B.F. Keulen, annotatie bij HR 10 januari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BU3460, *NJ* 2012/503.

[30]

HR 25 maart 2003, ECLI:NL:HR:2003:AE9049, *NJ* 2003/552, m.nt. Y. Buruma (*HIV I*). Ook in HR 26 juni 2018, ECLI:NL:HR:2018:1007, *NJ* 2018/337, m.nt. J.M. Reijntjes, r.o. 2.3 verwijst de Hoge Raad naar dit standaardarrest. Zie over opzet ook HR 12 juni 2018, ECLI:NL:HR:2018:902, *NJB* 2018/1249.

[31]

A.A. van Dijk, *Opzet, kans en keuzes: een analyse van doodslag in het verkeer*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2017, p. 70.

[32]

NLR, *Wetboek van Strafrecht*, Inleiding, aant. 5.3.4 (actueel tot 15 augustus 2018).

[33]

Vergelijk A.E.M. Röttgering, *Cassatie in strafzaken: een rechtsbeschermend perspectief* (diss. Tilburg), Den Haag: Sdu 2013, p. 296-297.

[34]

HR 17 april 2018, ECLI:NL:HR:2018:605, *SR-Updates.nl* 2018-0153, m.nt. J.S. Nan; *NbSr* 2018/203, m.nt. V.J.C. de Bruijn.

[35]

Concl. A-G D. Aben, ECLI:NL:PHR:2017:579, bij HR 17 april 2018, ECLI:NL:HR:2018:605, *SR-Updates.nl* 2018-0153, m.nt. J.S. Nan; *NbSr* 2018/203, m.nt. V.J.C. de Bruijn. Van de conclusie van meer dan 1.700 pagina's is een handzame samenvatting beschikbaar op www.rechtspraak.nl.

[36]

Zie HR 19 november 2013, ECLI:NL:HR:2013:1352, *NJ* 2014/39, m.nt. M.J. Borgers (cassatie), HR 24 maart 2015, ECLI:NL:HR:2015:712, *NJ* 2015/189, met redactionele aantekening (herziening) en de uiteindelijke vrijspraak in Hof Den Haag 25 mei 2016, ECLI:NL:GHDHA:2016:1926. Het cassatieberoep van het Openbaar Ministerie werd verworpen in HR 6 februari 2018, ECLI:NL:HR:2018:153, *NJ* 2018/218, m.nt. Redactie, H.J.B. Sackers; *JIN* 2018/38, m.nt. C. van Oort.

[37]

Zie bijvoorbeeld [Kamerstukken II 2008/09, 32045, 3](#), p. 2 en 5. Zie over deze wet uitgebreid de evaluatie van J.S. Nan, N.L. Holvast, S.M.A. Lestrade, P.A.M. Mevis, P. Mascini, *Victa vincit veritas? Evaluatie Wet hervorming herziening ten voordele*, WODC 2018. Zie ook G.G.J.A. Knoops, 'Herziening in strafzaken anno 2018: ten voordele of ten nadele?', *NJB* 2018/1646, afl. 31, p. 2322-2328.

[38]

[Kamerstukken II 2008/09, 32045, 3](#), p. 9-10. Overzichtelijk herhaald in [Kamerstukken II 2008/09, 32045, 6](#), p. 3-5.

[39]

Respectievelijk HR 26 juni 2001, ECLI:NL:HR:2001:AA9800, *NJ* 2001/564, m.nt. T.M. Schalken en HR 7 oktober 2008, ECLI:NL:HR:2008:BD4153, *NJ* 2009/44, m.nt. P.A.M. Mevis.

[40]

[Kamerstukken II 2008/09, 32045, 6](#), p. 3-5, [Kamerstukken II 2011/12, 32044, 18](#), p. 57 en [Kamerstukken I 2011/12, 32045, C](#), p. 5-7.

[41]

HR 26 april 2016, ECLI:NL:HR:2016:736, *NJ* 2016/305, m.nt. J.M. Reijntjes.

[42]

Het advies d.d. 8 juni 2018 is gegeven in de zaken met nummers 022, 026 en 028, te vinden via de website van de Hoge Raad.

[43]

Noem het vooral géén vakantie!

[44]

HR 3 juli 2018, ECLI:NL:HR:2018:1008, *NJB* 2018/1443; *SR-Updates.nl* 2018-0268, m.nt. T. Blom; *NbSr* 2018-270, m.nt. (kersvers) prof. mr. S. Struijk.

[45]

HR 3 juli 2018, ECLI:NL:HR:2018:1050, *NJB* 2018/1444.

[46]

Concl. A-G A.J. Machielse, ECLI:NL:PHR:2018:720, bij HR 3 juli 2018, ECLI:NL:HR:2018:1008, *NJB* 2018/1443; *SR-Updates.nl* 2018-0268, m.nt. T. Blom; *NbSr* 2018-270, m.nt. (kersvers) prof. mr. S. Struijk.

[47]

Zie ook W. Wedzinga, *Openlijke geweldpleging* (diss. Groningen), Arnhem: Gouda Quint 1992, p. 3, 45 e.v. en 68 e.v.

[48]

Concl. A-G B.F. Keulen, ECLI:NL:PHR:2018:718, bij HR 3 juli 2018, ECLI:NL:HR:2018:1051, *NJB* 2018/1445; *SR-Updates.nl* 2018-0267.

[49]

HR 3 juli 2018, ECLI:NL:HR:2018:1051, *NJB* 2018/1445; *SR-Updates.nl* 2018-0267.

[50]

Zie ook HR 3 juli 2018, ECLI:NL:HR:2018:1085, *NJB* 2018/1446; *SR-Updates.nl* 2018-0300.

[51]

Concl. A-G F.W. Bleichrodt, ECLI:NL:PHR:2017:1555, bij HR 20 maart 2018, ECLI:NL:HR:2018:367, *NJB* 2018/702; *NJ* 2018/326, m.nt. N. Rozemond.

[52]

HR 20 maart 2018, ECLI:NL:HR:2018:367, *NJB* 2018/702; *NJ* 2018/326, m.nt. N. Rozemond.

[53]

HR 20 maart 2018, ECLI:NL:HR:2018:367, *JIN* 2018/81, m.nt. C. van Oort.

[54]

Zie Van der Velden & De Jonge, in: *T&C Wetboek van Strafrecht*, artikel 321 Sr, aant. 6b (online en bijgewerkt t/m 1 juli 2018).

[55]

Eerder deed de Hoge Raad al een suggestie in de richting van een primair/subsidiaire tenlastelegging inzake (eenvoudig) witwassen, HR 13 december 2016, ECLI:NL:HR:2016:2842, *NJ* 2017/218, m.nt. P.A.M. Mevis.

[56]

HR 24 april 2018, ECLI:NL:HR:2018:507, *NJB* 2018/962; *NbSr* 2018/127, m.nt. J. Boksem.

[57]

Zie concl. A-G W.H. Vellinga, ECLI:NL:PHR:2018:930, bij HR 4 september 2018, ECLI:NL:HR:2018:1428, *NJB* 2018/1658.

[58]

Concl. A-G M. Vegter, ECLI:NL:PHR:2018:671, bij HR 11 september 2018, ECLI:NL:HR:2018:1542, *NJB* 2018/1710.

[59]

HR 11 september 2018, ECLI:NL:HR:2018:1542, *NJB* 2018/1710.

[60]

<http://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2018/06/26/rapport-commissie-koops---regulering-van-opsporingsbevoegdheden-in-een-digitale-omgeving>.